

Galgóczi László

Pihenő

Káromkodó utódainkhoz

Az eredetileg – különböző okok miatt – szankcionált **szitkozódások**: átkok, káromkodások, szidalmak – megváltozott szerepben – ma is élnek a mindennapi nyelvben: indulatkifejező elemekké lettek, sőt nagy részük e szerepét is elvesztve pusztán töltelékszóként használatos (elsősorban a trágár kifejezések). „A nép... – írta Szendrey Ákos századunk első felében – érzelmeit közvetlenül fejezi ki, ezért van olyan sok indulatszó, szitokszó, káromkodás a beszédjében, ez a káromkodás, átkozódás azonban leginkább csak arra való, hogy felgyült indulatját levezesse vele” (Ethn. XLVIII, 373.). Ezt az indulat levezetést szolgálja legtöbb esetben ma is a szitokszók használata: „ – ...az anyu meg *csúnyán beszél*. – Ez már igaz. Éles nyelvem van, nem tagadom. *Ha megharagítanak, elkanyarítom én rendesen...* De lát az csak nem rossz, ha az ember kimondja, ami a szívét nyomja. Én az őszinteséget szeretem.” (Szunyogh Szabolcs: Hétköznapi történet. Népszava 108. évf. 4. sz. [1980. január 6.] 6.).

Szitokszók indulatos beszédhelyzetben való használata nem pusztán magyar sajátosság – még akkor sem, ha a közhiedelem szerint nyelvünk szinte a leggazdagabb az európai nyelvek közül a szitokszóban – hanem általános emberi vonás.

Bronislaw Malinowski (A vademerek nemi élete Északnyugat-Melanéziában. Baloma 219–222.) így jellemzi a Trabriand-szigetekbeli szitkozódásokat: „Gyakori a túlzott vagy tiltott közösüléssel való bosszantás: *tokakayta yoku, tokaylaszi*

yoku, toszuvaszova yoku (Te parázna, te házasságtörő, te vérfertőző)! Mindezeket a megjegyzéseket azonban főleg baráti bosszantásként mondják, s ettől meg kell különböztetni a szidalmazás komoly, bántó módját. A káromkodás a Trobriand-szigeteken, akárcsak nálunk kisebb bosszúságokra reagál, és ha mint ilyen használják, emberek vagy dolgok vonatkozásában, ezzel nem okoznak komoly sérelmet. A gyalázkodás legerősebb formáit azonban nem alkalmazzák ilyen triviális alkalmakkor. A dühös átkozódás komoly következménnyel járhat, ha az érintett személyek már nem tudnak uralkodni magukon. Az egyéni kapcsolatok hosszabb-rövidebb ideig tartó megszakítása, verekedés, esetleg más közösségi ellenségeskedés is lehet az eredménye. A szidalmazást emellett szándékosan is lehet arra használni, hogy az embereket megszegényítsék, megijesszék rossz cselekedeteik erős szavakkal való feltárással... A káromkodást alkalmazzák egyes különleges szidalmakban, kizárólag sértés szándékával, amikor rendszerint semmi köze sincs a tényekhez, hiszen gyakran majdnem megvalósíthatatlan cselekvésre vonatkozik. A legtöbb ilyen kifejezés azzal a jellegzetes felszólítással kezdődik, mely olyan szélteben elterjedt a káromkodó emberiség körében, jelen esetben „*b...meg*” hozzátéve különféle alkalmatlan személyeket, mint az erotikus közeledés tárgyait [...] Ez az ilyenféle szidalmak legkevésbé bántó alakja, s csak akkor sért, ha sérteni akarnak vele. Csak akkor válik igazán komollyá, ha tárgyként egy társadalmilag tilos személy szerepel benne...

Minden gyalázkodásnál lényegesen növeli a sértés súlyát a gyalázott személy nevének, illetve szociológiai inzultus esetén nővére, felesége vagy anyja nevének hozzátétele.” Darwin jegyezte fel egy idős katonáról, hogy „amikor felszólítják, hogy az intézet szabályaihoz alkalmazkodjék, szabadjára engedi elégedetlenségét, amely végül is a dühbe fordul át... Azután *esküdjözik és káromkodik*, fel és alá szaladgál, karjával vadul hadonászik, és mindenkit fenyeget, aki a közelébe jut... Azután látható, amint felső ajkát különösen a sarkán felhúzza, úgy hogy a nagy szemfoga kilátszik. *Káromlását* összeszorított fogai közül böki ki...” (Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése 189.). Darwin idéz egy másik példát is: „Két bengáli egyszer kölcsönösen civődött. Kezdetben nyugodtak voltak, hamarosan azonban dühbe gurultak és a *legcsúnyább szitkokat zúdították kölcsönösen rokonaikra és őseikre, több nemzedékre visszamenően...*” (i. m. 192. – az én kiemeléseim: G. L.).

A harag, a felháborodás, a düh hatására az ember nem vesz tudomást a taburól – mert ez kívülről rákényszerített dolog –, s indulatos beszédhelyzetben szitkozódásban tör ki. A szituációban pedig rögzül, a szitkozódó mondat formulává lesz, s ezt a társadalmi gyakorlat hagyományozza: „Tanyán növő parasztgyerekek reggeltől napestig apjuk közelében élve, láthatják, megfigyelhetik apjuk természetét, szokásait, miképp tölti be a családfő szerepét, hogyan viselkedik különféle helyzetekben... s ami nem utolsó: miként bánik állataival. *A parasztyerekek tehát eltanulható viselkedést, szokásokat lát, s el is tanulja ezeket.* Öröklí, mondhatnánk, ahogy a paraszti létforma, mely a szokásmódokat kialakítja, ha apja, mert tehetetlen, *Istent*

emlegetve káromkodik, üti-veri engedetlen lovát...” (Mocsár Gábor: ... Eleitől fogva 144 – az én kiemelésem: G. L.):

Népünk káromkodó, szitkozódó hajlamáról tréfásan (?) írta Arany János: „A kanász kalibája felé terelé már / A rőfögő tábort, cifrán adtázva hol egyik, / Hol másik karimás orrút, főleg pedig, ősi / Furcsa szokása szerint, az *urát tisztelve szitokkal.* / Jámbor földművelők, honi kátyúkban felakadván, / Marhabarati doronggal üték a bűnös lovat, ökröt / *Emlegették Istent, Krisztust, a szenteket* olykor: / Híva segédekül-é, vagy egyébért, hallgat az írás” (Az elveszett alkotmány. Arany János összes költeményei 1296 – az én kiemeléseim: G. L.).

XX. századi példáink arról győznek meg, hogy a szitkozódás tipikus helyzete a **tehetetlenségből fakadó düh**: „A Szárcsa köhögött, sovány bordái ropogtak, meleg, beteg párája torzonborzzá tette a fejét. Olyan volt a Szárcsa, mint egy hektikás öreg paraszt, akinek elvadult már a fehér szempillája is. Sopánkodott, sírt Sára Asszony, s reszketve, majdnem lopva simogatta a Szárcsát. Kiske János, a szegény, pedig rángatta az istrángot, bele-belefűjt fagyos két markába. *Szidta* az asszonyt, az Istent, a világot, a Remete-erdőt” (Ady Endre: A Szárcsa és a Feri. Összes novellái 608.), „Koszta azonban makacsul, dühösen hallgathat, beszéljen az asszony. – Négy órakor, amikor te elmentél, nyomban rosszult lett, s nem bírta mostanáig megszűlni. Koszta most már megszólalt, de *káromkodva és átkozódva*: – Hát én mit csináljak, hát tehetek én arról, hogy ilyen hitvány?” (Ady Endre: Az asszony meghal. Összes novellái 904.), „Amikor evvel készen van, nekifog és újra kezelés alá veszi az ökröket. *Káromkodik*, ordít rájuk, *szidja* a keserves

gazdájukat és az eltört ostornyéldarabbal egyengeti, üti, vágja, szúrja, döföli őket” (Veres Péter: Béresek. Gyepsor 491.).

Bár nem feladatom a szitkozódások mai szerepének vizsgálata, a kérdést mégsem kerülhetem meg, mert „...társalgási nyelvünk társadalmi mértékben egyre durvul. Mind a fiatalok, mind a felnőttek beszédében – a tanultságtól függetlenül – terjed a goromba stílus, a durva szavak használata, a trágár beszéd” (TársSz. XXXV/1980, 8-9. sz. 118.). Benkő László (i. m. 12-14.) felemelve szavát e nyelvi durvaság ellen, vizsgálja a jelenség okát, s rámutat következményeire is. Mások – elsősorban Deme László és az általa irányított beszéd- és magatartáskultúrával foglalkozó munkacsoport – aktívan fel is lép a trágár beszéd ellen. Nem könnyű a dolog, mert – s itt hadd idézzem hosszabban W. G. Sumner régi, de ma is érvényes szavait: „Tolvajnyelv meg a káromkodás a nyelv divatja. A káromkodás a legkülönfélébb szintű lehet: az egyszerű indulatszavaktól a legvaskosabb trágárságig terjedhet. A káromkodás gyakran korholás, könyörgés, kinyilatkoztatás, kiátkozás stb. ősi vallási formulái. Az átok vagy áldás a vonzás vagy taszítás vágyát fejezi ki. Ahol elvész az értelmük, merő indulatszavakká sekélyesednek, amelyek egyedüli értéke a nyomaték. Használatuk e nemzeteken, osztályokon, csoportokon és családokon belüli divattal változik, és szabályozza az egyének szokásait. A születéstől és neveléstől függ az, hogy valaki ájtatosan beszél-e, iskolázott (pedáns) szóhasználattal

él... vagy túlzó jelzőkkel és ostoba káromkodásokkal, istenkáromló kitételekkel, átkozódásokkal tüzdeli tele mondatait vagy szentnek tekintett dolgokat sértő fordulatokat használ. [...] Meglehet, létezik a káromkodásnak valamiféle lélektana, mégis úgy tűnik, a kifejezés célszerűsége indokolja használatukat... Olyan kifejezésekre van szükség, amelyek felkeltik a figyelmet, és bevésszük az emlékezetbe. A durva káromkodás meghökkenti az ellenfelet, vagy pedig ösztönös reakció egy olyan szituációra, amely a beszélő jólétét fenyegeti. Érzelmi szelep, amely megkönnyebbülést biztosít, ha semmilyen más megkönnyebbülési lehetőségre nincs mód. Ez utóbbi a káromkodás legfőbb gyakorlati oka. De a káromkodás még ebben az esetben is káros szokás, hiszen ugyanannak a szubjektív hatásnak az elérésére egyre erősebb kifejezések szükségesek. A régi kifejezések erejüket veszítik. ... A hatásra való törekvés csakis egyre szélsőségesebb fordulatokkal elégíthető ki” (i. m. 287-8.).

Ha a szitokszó elszakad az őt motiváló szituációtól, akkor **töltelékszó**vá válik, s ez ma – különösen az obszcén asszociációkat keltő szavak esetében – már megtörtént. A **szitokszó** → **töltelékszó** változás vizsgálata nem volt feladatom, s nem is lehetett, mert ez legalább annyira – ha nem inkább – társadalmi okokkal magyarázható mint nyelviakkal. De ez már egy másik dolgozat témája lehetne.

(Vége)